

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOGA BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XLVI.

Zagreb, 2022.

Broj 89

rasprave i prilozi

UDK 314.15(450Venecija=163.42)“14/16”(091)
272-9(450Venecija=163.42)“14/16”(093)
[27-312.47:272-522] (450Venecija)“14/16”
<https://doi.org/10.53745/ccp.46.89.1>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16. svibnja 2021.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. prosinca 2021.

HRVATSKI ISELJENICI I MLETAČKO SVETIŠTE GOSPE KARMELSKE: TRAGOM OPORUČNIH SPISA (15. – 17. STOLJEĆE)

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, 10 000 Zagreb
lovorka@isp.hr

Središnja problematika rada usmjerena je na istraživanje oporučnih legata hrvatskih iseljenika u Mlecima u kojima se bilježe crkva, samostan i bratovština Gospe Karmelske. Rad se zasniva na gradivu iz Državnog arhiva u Mlecima (bilježničke oporuke), a raspon istraživanja je od šezdesetih godina 15. stoljeća do šezdesetih godina 17. stoljeća. U uvodu se iznose opći podatci o hrvatskim iseljenicima koji su oporučno iskazivali različite oblike odnosa s rečenim svetištem. Najvažniji dio teksta upravljen je na raščlambu legata iseljenih Hrvata koji se odnose na mjesto pokopa u grobnicama svetišta Gospe Karmelske, na pojedinosti prilikom posljednjeg ispraćaja pokojnika (habit, pratnja, služenje misa zadušnica) te na konkretno darivanje rečene crkve i samostana.

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, svetište Gospe Karmelske, migracije, hrvatski iseljenici, crkvena povijest, povijest od 15. do 17. stoljeća.*

Uvodne napomene i cilj rada

Ovaj je rad nastavak višegodišnjih istraživanja i znanstvene obrade problematike povijesti hrvatske zajednice u Mlecima u širokom vremenskom rasponu od 15. do konca 18.

stoljeća. U sklopu proučavanja navedene teme važno je mjesto imala vjerska sastavnica, odnosno istraživanje iskazivanja pobožnosti iseljenih Hrvata, kao i njihove uklopljenosti u svakodnevicu tamošnjih župa i njima pripadajućih crkvenih ustanova. Stoga je tijekom prošlih godina obrađena i u znanstvenim časopisima prezentirana povezanost istočnojadranskih iseljenika s nekim mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima, kao i s tamošnjim duhovnim osobama koje su nerijetko bile također hrvatskoga zavičajnog podrijetla.¹ Sva su istraživanja nastala na osnovi uvida i raščlambe gradiva iz središnje mletačke državne pismohrane (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASVe), ponajprije ondje pohranjenih bilježničkih oporuka (Notarile testamenti, dalje: NT), nezaobilaznog za proučavanje svekolikih sastavnica života ondje nastanjene hrvatske zajednice. Nastavljajući se na prethodna istraživanja, u ovom će se radu predstaviti oblici povezanosti hrvatskih iseljenika s tamošnjom crkvom i samostanom Gospe Karmelske (Santa Maria del Carmelo, Madonna dei Carmini), kao i s njezinom istoimenom bratovštinom. Tragom oporuka Hrvata u gradu na lagunama u radu će se, uz opće napomene o iseljenicima koji su na raznolike načine bili povezani s tamošnjim svetištem Gospe Karmelske (način njihova bilježenja, udio žena i muškaraca koji su oporučnim legatima i spominjanjem iskazivali vezu s crkvom, samostanom i bratovštinom Gospe Karmelske, vremenski okvir nastanka oporuka, podrijetlo iseljenika te njihova zanimanja i gospodarske mogućnosti), osobita

¹ Više o tijeku istočnojadranskih iseljavanja u Mletke, kao i o prisutnosti drugih stranih (nemletačkih) zajednica vidi u: Brunehilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300–1510*, Roma, 1997.; Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: Odabrane teme*, Zagreb, 2003.; Andrea ZANNINI, *Venezia città aperta: Gli stranieri e la Serenissima XIV–XVIII sec.*, Venezia, 2009.; Ermanno ORLANDO, *Migrazioni mediterranee: Migranti, minoranze e matrimoni a Venezia nel basso medioevo*, Bologna, 2014. U navedenim monografijama sadržane su brojne dodatne bibliografske jedinice o navedenoj temi. Podrobnije o vezama hrvatskih iseljenika u Mlecima s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama vidi u: Lovorka ČORALIĆ, »Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika«, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP), god. 18, br. 34, Zagreb, 1994., str. 79–98; L. ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici i mletački dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Paolo (S. Zanipolo)«, CCP, god. 31, br. 60, Zagreb, 2007., str. 35–58; L. ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici u Mlecima i Scuola grande S. Rocco«, CCP, god. 33, br. 63, Zagreb, 2009., str. 65–76; L. ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici i mletačka Scuola grande S. Marco«, *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 36, Zagreb, 2009., str. 9–22; L. ČORALIĆ, »Hrvati i samostan S. Domenico u Mlecima (15. – 18. st.)«, *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka*, (prir. L. ČORALIĆ i Slavko SLIŠKOVIĆ), Zagreb, 2009., str. 375–395; L. ČORALIĆ, »Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV.–XVIII. st.)«, CCP, god. 32, br. 65, Zagreb, 2010., str. 39–50; L. ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici u Mlecima, crkva S. Sepolcro i barski nadbiskup Ambroz Antun Kapić (XVI. st.)«, CCP, god. 36, br. 69, Zagreb, 2012., str. 1–9; L. ČORALIĆ, »Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisè (XV. – XVIII. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 31, br. 43, Zagreb, 2012., str. 119–134; L. ČORALIĆ, »Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom S. Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa)«, CCP, god. 36, br. 70, Zagreb, 2012., str. 27–39; L. ČORALIĆ, »Hrvatski useljenici u Mlecima, Bratovština topnika i kotorski biskup Angelo Baronio«, *Povijesni prilozi*, god. 32, br. 44, Zagreb, 2013., str. 169–181; L. ČORALIĆ, »Hrvatski useljenici u Mlecima, crkva S. Fosca i posvetni natpis ninskoga biskupa Jeronima Fonde (15. – 18. stoljeće)«, CCP, god. 37, br. 72, Zagreb, 2013., str. 73–84; L. ČORALIĆ, »Dominikanski samostani u Mlecima, hrvatski iseljenici i korčulanski biskup Rafael Riva (1605. – 1610.)«, *Godišnjak grada Korčule*, br. 14–15, Korčula, 2015., str. 59–70; L. ČORALIĆ, »Mletačka crkva i samostan San Lorenzo u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika (15. – 17. stoljeće)«, CCP, god. 41, br. 80, Zagreb, 2017., str. 1–15; L. ČORALIĆ, »Hrvatski iseljenici i crkva San Giuseppe u Mlecima (16. – 17. stoljeće)«, *Utile cum dulci: Zbornik u čast Pavlu Knezoviću* (ur. Rudolf BARIŠIĆ, Marko JERKOVIĆ i Tamara TVRTKOVIĆ), Zagreb, 2019., str. 379–398; L. ČORALIĆ – Filip NOVOSEL, »Mletački samostan i crkva Madonna dei Servi i Hrvati: povezanost od srednjega vijeka do suvremenoga doba«, CCP, god. 40, br. 77, Zagreb, 2016., str. 77–93.

pozornost pridavati izravnim bilježenjima rečene vjerske ustanove, ponajprije u vezi njihova pokopa, služenja misa zadušnica kao i darivanja dijela svoje imovine. Uz navedeno, navest će se i primjeri izravne povezanosti iseljenih Hrvata s duhovnim osobama, ponajprije karmelićanima prisutnim u životu te ugledne mletačke crkvene ustanove. Cilj je ovog rada, uz predstavljanje jedne od vjerskih sastavnica iz života Hrvata nastanjenih u Mlecima, ukazati na bogatstvo povezanosti i prožimanja između dviju jadranskih obala kao i na uklopljenost istočnojadranskih iseljenika u svakodnevni život svoje nove domovine.

1. Chiesa, monasterio e Scuola della Madonna dei Carmini

Crkva i samostan Gospe Karmelske u Mlecima, kao i njima pripadajuća bratovština, smješteni su u zapadnom gradskom predjelu Dorsoduro. Crkveno zdanje se u izvorima bilježi od 1125. godine pod imenom Santa Maria di Assunta, a nakon što su ga preuzeli pripadnici karmelićanskog reda započeta je 1286. godine gradnja većeg crkveno-samostanskog kompleksa, koji je dovršen i pod sadašnjim imenom posvećen 1348. godine. Zdanje bazilike je tijekom stoljeća više puta pregrađivano (osobito u 17. stoljeću), ali u svojoj osnovnoj formi zadržalo je (poglavito u unutarnjem dijelu) obilježja gotike (gotika razdoblja *trecento*) i renesanse. Osnovnom graditeljskim izražajem nalik je nekim drugim mletačkim sakralnim zdanjima, osobito crkvama Santa Maria dell'Orto i San Niccolò dei Mendicoli. Crkva je bazilikalnog tipa gradnje, trobrodna je, a dvanaest stupova odvajaju tri lađe. U crkvi se nalaze brojni kipovi svetaca vezanih uz karmelićanski red. Na gradnji crkve i opremanju njezina interijera svojim su radom zapažen pečat ostavili brojni talijanski, ponajprije mletački majstori dljeta i kista. Među graditeljima i kiparima izdvajaju se Sebastiano Mariani da Lugano, Giovanni Buora, Giuseppe Torretto, Antonio Corradini, Giulio del Moro i Jacopo Sansovino, a kada je riječ o slikarskim majstorima, to su: Giambattista Cima da Conegliano, Pace Pace, Jacopo Tintoretto, Jacopo Palma Il Giovanne, Marco Vicentino, Gaspare Diziani, Lorenzo Lotto, Pietro Liberi, Andrea Vicentino, Giovanni Antonio Pellegrini, Luca Giordano, Sebastiano Ricci, Pietro Bianchini i Giorgio Martini.

Samostan karmelićana opstojao je do 1810. godine kada je, kao i brojne druge crkvene ustanove (samostani, hospitali, bratovštine) ukinut odredbama francuske uprave. Crkva je nastavila svoje djelovanje te stekla status župne crkve u predjelu Dorsoduro (namjesto ukinute župe Santa Margherita) te u toj funkciji djeluje i danas.²

² Podrobnije o crkvi i samostanu Gospe Karmelske u Mlecima, kao i o prisutnosti i djelovanju karmelićana na širem području Europe te u Mlecima i Venetu vidi u: Francesco SANSOVINO, *Venetia città nobilissima et singolare*, Venetia, 1581., str. 93–95; Antonio NIERO, *La chiesa dei Carmini*, Venezia, 1965.; Carlo CICONETTI, *La Regola del Carmelo: origini, storia, significato*, Roma, 1973.; Claudio CATENA, *Le Carmelitane, storia e spiritualità*, Roma, 1969.; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 554–557; Joachim SMET, *The Carmelites. A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel*, sv. I–IV, Darien, 1976. – 1988.; John RUSKIN, *Le pietre di Venezia*, Milano, 1987., str. 77; Nilo GEGEA, *Maria Madre e Decoro del Carmelo*, Roma, 1988.; Emanuele BOAGA, *Come pietre vive ... Per leggere la storia e la vita del Carmelo*, Roma, 1993.; Lino MORETTI – Simona BRANCA SAVINI, *Chiesa di Santa Maria dei Carmini: Arte e devozione*, Venezia, 1995.; Annalisa PANDOLFO, »Note per i pittori Pace Pace, Pietro Liberi e Gasparo Diziani nella chiesa di Santa Maria dei Carmini a Venezia«, *Arte veneta*, god. 49, br. 2, Venezia, 1996., str. 66–71; E. BOAGA, *La Signora del Luogo. Maria nella storia e nella vita del Carmelo*, Roma, 2001.; Alessandra BOCCATO, *Chiese di Venezia*, Verona, 2001., str. 102–103; Guido ZUCCONI, *Venezia: Guida all'architettura*, Verona, 2001., str. 39; Marina CRIVELLARI BIZIO, *Campi*

Na ovom je mjestu potrebno naglasiti da je crkva Gospe Karmelske za Hrvate u kontekstu kulturno-umjetničkih prožimanja i uzdarivanja iznimno važna. Ondje se podno orgulja nalaze slikarska djela velikoga talijanskog umjetnika hrvatskog podrijetla Andree Meldolle (Andrija Medulić, Andrea Schiavone; oko 1510. – 1563.), a to su slike Navještenje, Poklonstvo kraljeva, Poklonstvo pastira i Obrezanje Kristovo.³

Sljedeće važno zdanje vezano uz karmelićane u Mlecima smješteno je u neposrednoj blizini crkve Gospe Karmelske. Riječ je o bratovštini Santa Maria del Carmelo (Scuola dei Carmini). U svojim počecima izravno je bila povezana uz djelovanje trećoretkinja, koje su se okupljale uz crkvu Gospe Karmelske i bilježe se kao laička udruga već početkom 14. stoljeća. Bratovština je pod današnjim nazivom osnovana temeljem odluke mletačke državne magistrature Vijeća desetorice (Consiglio dei Dieci) 1597. godine, kada su na uporabu dobili zdanje neposredno uz karmelićansku crkvu. Sadašnje, vrlo prostrano zdanje, podignuto je prema projektu graditelja Baldassarea Longhene u 17. stoljeću, a tada je – te i tijekom 18. stoljeća – sjedište udruge urešeno brojnim slikarskim radovima, među kojima se ističu oni koje su načinili Nicolò Bambini, Lorenzo Lotto, Gian Battista Tiepolo, Antonio Zanchi, Gregorio Lazzarini, Giovanni Battista Piazzetta, Alessandro Varottari, Alessandro Padovanino, Gaetano Zompini, Giustino Menescardi i drugi. Zbog važnosti koju je bratovština imala u vjerskom životu mletačkih žitelja, bratovština Gospe Karmelske je odlukom Vijeća desetorice 1767. godine uvrštena u niz prestižnih bratimskih udruga (Scuola grande).⁴ U turbulentno vrijeme francuske uprave bratovština Gospe Karmelske je ukinuta (1806.), ali je poradi njezina ugleda i važnosti u vjerskom životu Mletaka ubrzo obnovljena te s novim statutom potvrđena 1840. godine. Bratovština djeluje i danas, a zbog prikladnosti prostora čestim je mjestom kulturnih i umjetničkih zbivanja, pogotovo glazbenih događanja.⁵

veneziani, sv. I, Venezia, 2003., str. 107; Giovanni GROSSO, »I Carmelitani a Venezia«, *Ordini religiosi cattolici a Venezia. I primi secoli, Quaderni delle Scuole di Venezia*, (ur. Gianfranco LEVORATO), br. 3, Venezia, 2010., str. 145–160.

³ Podrobnije o Meldolinim slikarskim djelima u crkvi Gospe Karmelske vidi poglavito u: *Splendori del rinascimento a Venezia: Schiavone tra Parmigianino, Tintoretto e Tiziano* (katalog izložbe održane u Museo Correr u Mlecima od 28. studenoga 2015. do 10. travnja 2016.), Milano, 2015., str. 300–301, 397–398. U istom je monografskom djelu sadržan i podroban Meldolin životopis, kao i uvid u njegova djela koja pohranjuju crkvene ustanove u Mlecima. Važno je napomenuti da su slikarska djela iz crkve Gospe Karmelske u Mlecima u nemalnoj mjeri utjecala na ostvarenja istih motiva u hrvatskim krajevima. Naime, slika Pacea Pacea s prikazom Gospe Karmelske sa sv. Šimunom Stockom i dušama čistilišta bila je čest motiv oltarnih slika u crkvama diljem istočnojadranske obale. Vidi u: Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak: Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskome slikarstvu od 14. do 18. stoljeća*, Split, 1998., str. 101. O širenju prikaza Gospe Karmelske u Dalmaciji vidi zasebno i podrobnije na str. 101–114.

⁴ Status velikih bratovština u Mlecima imale su još i Santa Maria della Carità (1260.), San Marco (1260.), San Giovanni Evangelista (1261.), Santa Maria della Misericordia (1261.), San Rocco (1478.), San Teodoro (1552.), Madonna del Rosario (1675.) i Santa Maria della Giustizia (1689.). Podrobnije o velikim bratovštinama u Mlecima vidi u: Ruggiero MASCHIO, »Le Scuole Grandi a Venezia«, *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/III, Vicenza, 1981., str. 193–206; Braian PULLAN, *La politica sociale della Repubblica di Venezia 1500–1620*, sv. I: *Le Scuole grandi, l'assistenza e le leggi sui poveri*, Roma, 1982.; Giovanni SCARABELLO – Paolo MORACHIELLO, *Guida alla civiltà di Venezia*, Venezia, 1987., 204–207; Christopher F. BLACK, *Le confraternite italiane del Cinquecento: Filantropia carità volontariato nell'età della Riforma e Controriforma*, Bergamo, 1992.

⁵ Podrobnije o Velikoj bratovštini Gospe Karmelske vidi u: Umberto FRANZOI – Franca LUGATO, *Scuola grande dei Carmini*, Ponzano (Treviso), 2003.; Bernardo CENTANNI – Giorgio FORCELLINI MERLO, »Scuola grande dei Carmini«, *Ordini religiosi cattolici a Venezia. Storia e attualità, Quaderni delle Scuole*

Sveukupno promatrajući, crkveno i samostansko zdanje Gospe Karmelske u Mlecima, kao i istoimena bratovština, ubrajaju se među središnje vjerske ustanove u gradu na lagunama kako tijekom prošlosti tako i u najnovije doba. Istraživanje oblika povezanosti Hrvata s tim uglednim mletačkim crkvenim ustanovama, koje ćemo u sljedećim redcima predstaviti u ovom radu, novi je prinos poznavanju hrvatsko-mletačkih oblika povezanosti, ali i važnosti i cijjenjenosti hrvatske zajednice u Mlecima tijekom dugoga niza stoljeća zajedničke povijesne putanje.

2. Raščlamba oporučnih spisa hrvatskih iseljenika u Mlecima

U prvom dijelu ovog poglavlja, koje se izravno odnosi na oblike povezanosti hrvatskih iseljenika sa svetištem Gospe Karmelske u Mlecima, u sažetom ćemo obliku ukazati na neke opće značajke iz života i djelovanja ovdje ciljano istraživane skupine.

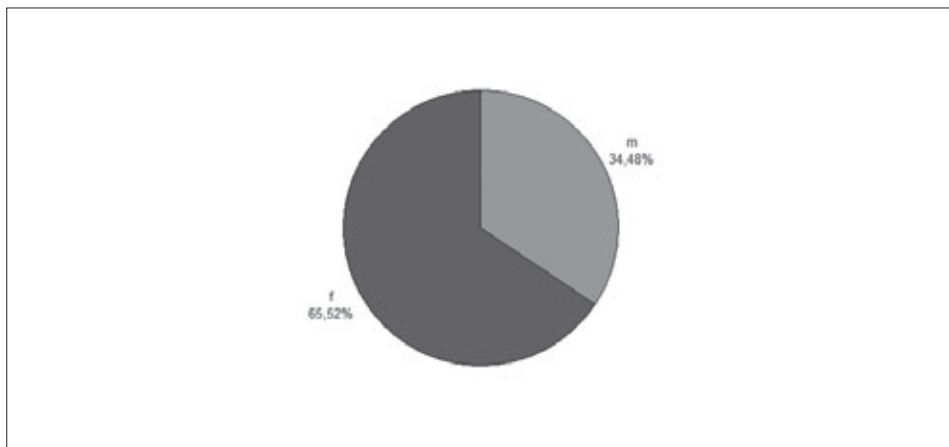
Hrvatski iseljenici čije se oporuke raščlanjuju u izvorima se bilježe na jednoobrazan način, nalik upisu i iskazivanju posljednje volje njihovih drugih sunarodnjaka kao i žitelja grada na lagunama. Uz osobno ime (prezimana su bilježena vrlo rijetko), oporuke bilježe i ime oca (u primjeru žena i supruga), mjesto njihova podrijetla, zanimanje (neredovito), kao i mjesto stanovanja unutar mletačkih gradskih predjela (*sestiere*) i župa (*contrada, confinio*). Naravno, uz svaki je dokument pridodan i podatak o bilježniku koji je sastavio oporučni spis, kao i datumu nastanka te broju svežnja (*busta*) unutar kojeg se dokument nalazi. Unutar svežnja naznačen je i redni broj spisa te ćemo se, vođeni poretkom koji određuje sam izvor, time koristiti i pri citiranju spisa u znanstvenom aparatu.

Broj dokumenata u kojima su hrvatski iseljenici u Mlecima bili izravno povezani s crkvom, samostanom i bratovštinom Gospe Karmelske iznosi 29, pri čemu je potrebno napomenuti da se unutar istoga dokumenta rečeno svetište katkada bilježi i više puta, ali na različite načine i u različitom kontekstu. Usporedbe radi, u bratovštini Gospe od Krunice (Gospe od Ružarija) u Mlecima aktivno su, svojim članstvom ili preko oporučnih legata, sudjelovala (prema istom uzorku izvornoga gradiva) 24 hrvatska iseljenika. Takav nam pokazatelj, a riječ je o dvjema bratovštinama koje su u vjerskoj svakodnevici mletačkih žitelja imale prevažnu ulogu, posvjedočuje i o važnosti rečenih bratimskih udruga, ali i o njihovoj važnosti za život iseljenih Hrvata.

Potrebno je, nadalje, usporediti i broj oporučitelja prema njihovu spolu (Grafikon 1). Od 29 raspoloživih oporuka, 19 je spisa vezano uz ženske iseljenice, a deset za muškarce. Ovdje, međutim, treba napomenuti da su u obzir uključene i ženske osobe za koje nam podrijetlo nije uvijek sasvim razvidno, a koje su bile u braku s hrvatskim iseljenicima. Ipak, kako je broj »sunarodnjačkih« brakova bio vrlo velik u ukupnom omjeru iseljenika zavičajem sa širega područja istočnog Jadrana, možemo s prilično velikom sigurnošću pretpostaviti kako je većina tih oporučiteljica hrvatskog podrijetla. Također, veći broj žena u kontekstu bilježenja pobožnosti Gospe Karmelske u njihovim oporučnim iskazima možemo i

di Venezia (ur. Gianfranco LEVORATO), br. 1, Venezia, 2008., str. 90–121; Silvia GRAMIGNA – Annalisa PERISSA, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia. Confraternite di mestieri e devozione in sei itinerari*, Venezia, 2008., str. 62–69.

dotatno objasniti. Naime, žene su mnogo više duhovno i u praktičnom iskazivanju vjere bile vezane za crkvene ustanove ili neki drugi oblik iskazivanja religioznosti. Stoga je u oporukama prošlih stoljeća takvih iskaza (u odnosu na muški dio populacije) bilo mnogo više te ovaj uzorak to dodatno potvrđuje.⁶

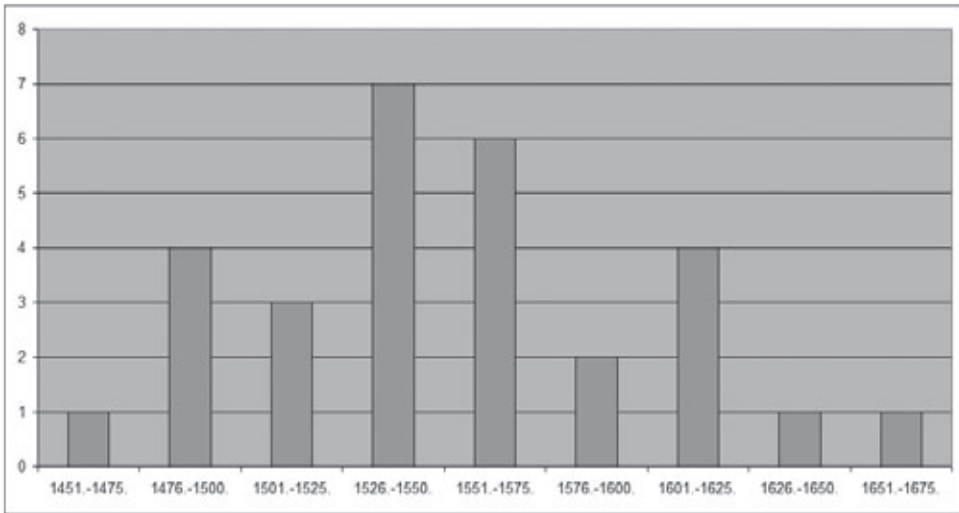

Grafikon 1: Spolna struktura hrvatskih iseljenika koji u oporukama bilježe svetište Gospe Karmelske

Vremenski okvir unutar kojega možemo pratiti štovanje Gospe Karmelske u oporukama tih, najčešće trajno iseljenih Hrvata, datira od šezdesetih godina 15. stoljeća do šezdesetih godina 17. stoljeća (Grafikon 2).⁷ Kada je riječ o intenzitetu bilježenja odgovarajućih dokumenata, opažamo (iako uzorak nije odveć velik) kako u prvim pratećim razdobljima (od sredine 15. stoljeća do dvadesetih godina 16. stoljeća) broj zabilježbi svetišta Gospe Karmelske u oporukama ovdje analiziranih Hrvata nije velik, osim nešto više od 1476. do 1500. godine. Sudeći prema dokumentima, njihova povezanost najzapaženija je u razdoblju od 1526. do 1575. godine, a potom, uz manje oscilacije i nešto veću brojnost od 1601. do 1625. godine, znatno opada i uglavnom se zadržava na početnim pratećim razdobljima.

⁶ Sličan omjer spolne strukture opažamo i u primjerima iskazivanja želja za hodočašćem hrvatskih iseljenika u Mlecima. Primjerice, kada je riječ o oporučnim legatima koji se odnose na hodočašće u Asiz, prednjače žene (68 posto naspram 32 posto oporuka muškog dijela iseljeničtva), a slično opažamo i u primjeru kada je određite hodočasničkog putovanja za spas duše bio Rim (62 posto žena naspram 38 posto muškog dijela iseljeničtva). Podrobnije vidi u: L. ČORALIĆ, »Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima«, *Historijski zbornik*, god. 62, br. 1, Zagreb, 2009., str. 76; L. ČORALIĆ, »Želja za pokorom u Vječnome gradu: hodočašća u Rim u oporukama hrvatskih useljenika u Mlecima (XV. – XVIII. stoljeće)«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 55, Zagreb – Zadar, 2013., str. 45.

⁷ Prvi zabilježen spomen svetišta Gospe Karmelske u hrvatskim oporukama u Mlecima datira u 1463. godinu, a riječ je o oporuci barske iseljenice Blanke, supruge Stjepana Dubrovčanina (ASVe, NT, b. 656, br. 18, 7. VIII. 1463.). U završnom je spomenu riječ o oporučnom spisu Andrije pokojnoga Pavla Škrivanića iz Hvara (NT, b. 991, br. 34, 16. II. 1665.).

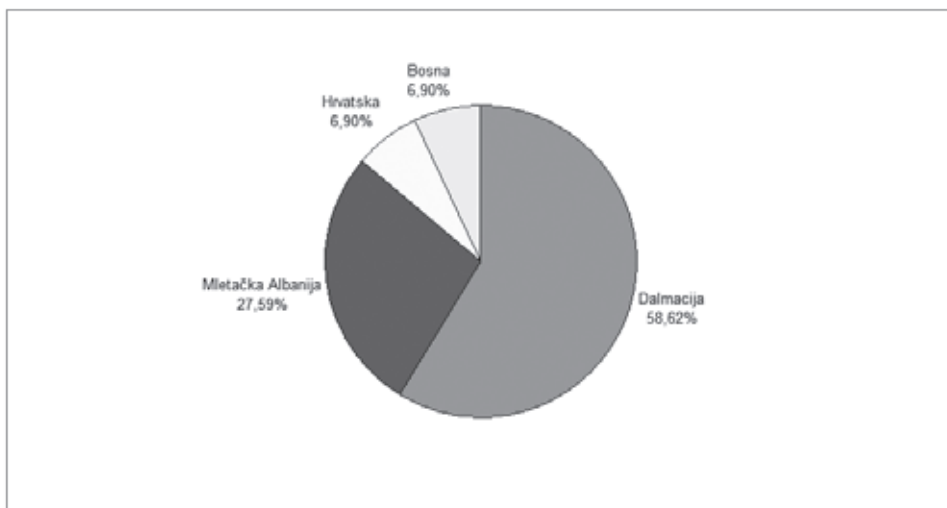

Grafikon 2: Vremenski okvir bilježenja šovanja Gospe Karmelske u oporukama hrvatskih iseljenika

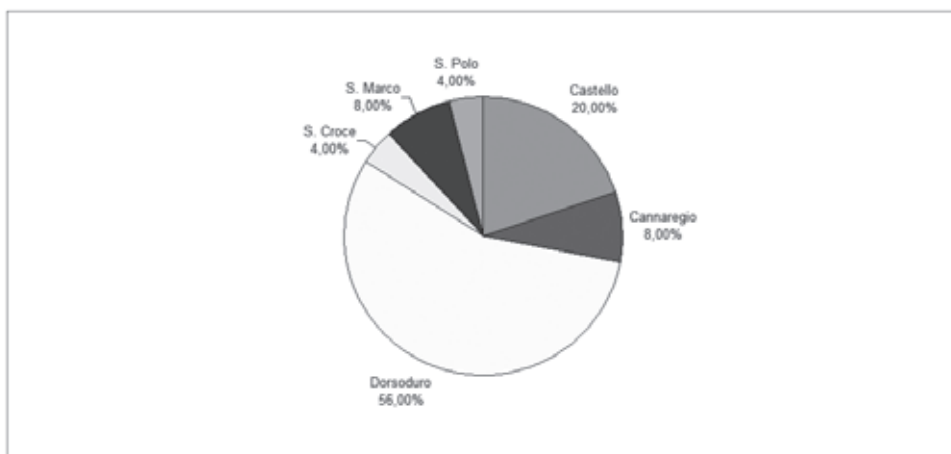
Podrijetlo hrvatskih iseljenica i iseljenika koji u svojim oporučnim zapisima bilježe mletačko svetište Gospe Karmelske je očekivano (Grafikon 3). Brojčanim udjelom prednjače oporuke iseljenika iz pokrajina na hrvatskom dijelu Jadrana koje su se stoljećima nalazile pod mletačkom vlašću. Stoga na useljenike, podržavatelje i darovatelje samostana, crkve i bratovštine Gospe Karmelske podrijetlom iz Dalmacije otpada značajnih 58,62 posto. U tom se kontekstu najučestalije spominju iseljenici iz onodobne dalmatinske prijestolnice Zadra; zapaženo su prisutni i iseljenici s Krka i Hvara, dočim su u pojedinačnim primjerima zastupljeni Hrvati iz Šibenika, Trogira i Splita te s otoka Cres, Brača i Korčule. Na useljenike, promatrane u sklopu ove problematske teme, zavičajem iz Mletačke Albanije (područje od Boke kotorske do barskoga priobalja) odnosi se 27,59 posto oporučnih spisa, a izrijeком je riječ o Kotoranima te iseljenicima iz Herceg Novoga, Bara i s područja Mrkojevići. Naposljetku, udio hrvatskih oporuka s područja onodobne Kraljevine Hrvatske (grad Senj) te iz Bosne je malen te iznosi po 6,90 posto.

Mjesto stanovanja (prema gradskim predjelima i župama) u ovim je primjerima očekivano. Naime, iako su Hrvati u Mlecima najučestalije obitali u istočnome gradskom predjelu Castello, središnjoj zoni većine useljeničkih skupina, činjenica da su crkvene ustanove posvećene Gospi Karmelskoj smještene u predjelu Dorsoduro te samim time bile i najdostupnije tamošnjim žiteljima, prevaga je koja zorno pokazuje u kontekstu oporučnih iskaza koje ovdje obrađujemo da su Hrvati najučestalije obitali upravo u tom dijelu grada (Grafikon 4). U tom su predjelu najučestalija mjesta stanovanja te skupine Hrvata bile župe u neposrednoj blizini Gospe Karmelske: San Barnaba, Santa Margherita, San Anzolo Raffaele i San Trovaso (ukupno 56 posto). Svojevrnsni »hrvatski« useljenički predio Castello ovdje je zastupljen s ipak solidnih 20 posto (župe San Pietro di Castello, San Antonin, San Giovanni in Bragora i San Martino), što posvjedočuje da je – iako su

mjesta stanovanja tih iseljenika bila udaljena od predjela Dorsoduro – raširenost štovanja Gospe Karmelske bila zapažena u svim dijelovima grada. Na središnji gradski predio San Marco (župe San Geminiano i San Vitale) otpada osam posto iseljeničkih oporuka, koliko i na župe San Cancian i Santa Marcuola u predjelu Cannaregio. Naposljetku, isključivo su pojedinačnim primjerima (s po četiri posto) kao mjesta stanovanja hrvatskih oporučitelja zastupljeni sjeverni predjeli Santa Croce (San Cassian) i San Polo (župa San Tomà).

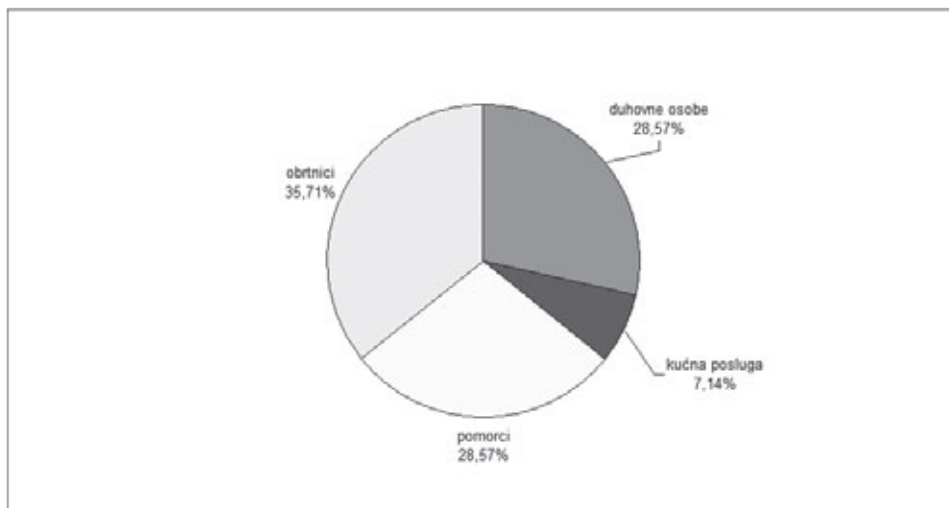

Grafikon 3: Podrijetlo hrvatskih useljenika koji u svojim oporukama bilježe štovanje Gospe Karmelske

Grafikon 4: Mjesta stanovanja (prema predjelima) hrvatskih iseljenika povezanih sa svetištem Gospe Karmelske

Zanimanja te skupine hrvatskih iseljenika također su u većoj mjeri sukladna općim pokazateljima koji se odnose na povijest hrvatske zajednice u Mlecima tijekom dugog niza stoljeća (Grafikon 5). Iako u oporučnim spisima nisu bila redovito iskazana, razvidno je da su prema raščlambi te sastavnice iz života iseljenika prednjačili obrtnici (drvodjelci, tkalci, kovači): 35,71 posto od ukupnoga broja; slijede pomorci (mali prijevoznici duž mletačkih kanala, odnosno barkarioli te djelatnici u škerovima: 28,57 posto) te duhovne osobe ili pripadnice laičkoga trećeg reda (28,57 posto). U pojedinačnom se primjeru (7,14 posto) bilježi ženska osoba zaposlena kao kućna posluga.

Grafikon 5: Zanimanja hrvatskih useljenika koji u svojim oporukama bilježe štovanje Gospe Karmelske

Zapažamo, nadalje, da je većina hrvatskih iseljenika blisko povezana sa štovanjem Gospe Karmelske pripadala srednjem ili imućnijem sloju onodobnih mletačkih pučana. Uzevši u obzir činjenicu da su se pripadnici većine useljeničkih skupina u Mlecima ubrajali u siromašnije stanovnike, ovdje je potrebno naglasiti da u ovim primjerima postoje i određena odstupanja. Naime, mletačka svetišta Gospe Karmelske, posebice bratovština, smatrala su se elitnijim, važnijim i donekle privilegiranim crkvenim ustanovama. Pristupanje njima, kao i svakovrsni odnosi sa samostanom i crkvom karmelićana bili su, ponajviše iz financijskih razloga, privilegija manjeg broja žitelja Mletaka. Otuda činjenica da se većina iseljenih Hrvata izravno povezanih sa svetištem Gospe Karmelske može smatrati osobama srednjega, ali i imućnijega imovinskog statusa. O tome svjedoče podatci o novčanim svotama kojima raspoložu putem legata, nekretninama i pokretninama koje posjeduju u Mlecima i Venetu kao i česti navodi o poslovanjima s brojnim drugim žiteljima grada na lagunama. Svi nam ovi rečeni podatci, sažeto sročeni i prezentirani, posvjedočuju o važnosti te skupine Hrvata u Mlecima i u konačnici potvrđuju njihovu važnost kako u samoj zajednici istočnojadranskih useljenika tako i u mletačkom društvenom i vjerskom životu.

Izravnu raščlambu povezanosti hrvatskih iseljenika s mletačkim svetištem Gospe Karmelske započet ćemo, tragom njihovih oporučnih legata, podacima koji se odnose na određivanje posljednjeg počivališta i mise zadušnice. Oporuke ćemo raščlaniti pomnije, iznoseći sve njihove osnovne dijelove koji se odnose na ovu problematsku temu.

Kada je riječ o mjestu pokopa, kao i služenju zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke, raspoložemo s nizom uporabljivih oporučnih navoda. Tako, primjerice, Blanka iz Bara, supruga Dubrovčanina Stjepana, spominjući nekoliko mletačkih crkvenih ustanova, izrijekom određuje da se njezino tijelo sahrani u grobnicama samostana *fratrum Carmelorum de Venetia*, kojem za gradnje i popravke (*pro fabrica*) namjenjuje pet dukata,⁸ dočim Katarina, udovica Luke iz Bosne za pokop *apud ecclesiam fratrum Carmelitanorum* namjenjuje tek jedan dukat.⁹ U nekoliko primjera hrvatski oporučitelji, uz imenovanje mjesta pokopa u crkvi Gospe Karmelske, izrijekom određuju da se ondje služe mise zadušnice u spomen na njih i njihove pretke. Konkretno je to iskazano u oporukama barkariola Ivana iz Herceg Novoga,¹⁰ Andrije pokojnoga Franje iz Bara,¹¹ kao i u primjeru iskaza posljednje volje Hvaranina Andrije Škrivanića pokojnoga Pola pri čemu u istoj oporuci nije izrijekom navedeno mjesto njegova posljednjeg počivališta.¹² Bilježimo, nadalje, i legate koji se odnose na pokop hrvatskih iseljenika u grobnicama crkava ili samostana Gospe Karmelske u kojima se pri sahrani navodi odjeća (habit) trećeg reda kojem su oporučiteljice pripadale.¹³ Naposljetku, dva se primjera odnose na pokop u crkvi Gospe Karmelske pri čemu su kao želja za pratnjom imenovane trećoretkinje koje su djelovale pri rečenom samostanu. Takav je primjer izrečen u oporuci Marijete, supruge Petra iz Bara, koja uz navođenje mjesta svoga posljednjeg počivališta u rečenom svetištu iskazuje želju da ispraćaju nazoče i trećoretkinje *della Madonna dei Carmini* (*vocantur in funerale meo pizzocare apud fratres Carmelitanos*), a slična se odredba bilježi i u oporuci Ivane,

⁸ ASVe, NT, b. 656, br. 18, 7. VIII. 1463.

⁹ ASVe, NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.

¹⁰ ... *sepelire apud ecclesiam et monasterium Madonna Carmelitanorum de Venetiis et celebrari volo missas Beate Virginis et Sancti Gregorii per fratrem Aloisium de Napoli patrem meum spiritualem ordinis Carmelitanorum*. Svjedoci pri sastavljanju te oporuke bili su *Laurentius de Mediolano frater et Aloisius de Napoli ordinis Carmelitanorum* (ASVe, NT, b. 735, br. 229, 5. VIII. 1485.).

¹¹ *Voio che il corpo mio dover esser sepolto apresso il monasterio de li frati de li Carmini. Item voio che mi siano celebrate le messe della Madonna et del San Gregorio* (ASVe, NT, b. 873, br. 59, 18. IX. 1537.).

¹² *Lasso che sia fatta una mansionaria per l'anima mia nella chiesa della Madonna di Carmine per la qual sia inuestito ducati 50 et del guadagno mi sia detta una messa alla settimana* (ASVe, NT, b. 991, br. 34, 16. II. 1665.).

¹³ *Margareta de Sebenico olim filia condam Iohannis Cralich de Sebenico: Corpus meum volo sepeliri in cimiterio fratrum Sancte Marie de Carminibus cum habito pizzocare dicti ordinis* (ASVe, NT, b. 126, br. 629, 22. IX. 1523.); *Zuanna Schiavona fu condam Stefano de Marcovichi: Corpo mio voglio che sia sepolto in monasterio Santa Maria dei Carmini vestito del habito delle pizzocare del Santa Maria dei Carmini* (NT, b. 654, br. 394, 3. VII. 1555.). U nekoliko oporuka se, iako crkva i samostan Gospe Karmelske nisu navedeni kao mjesto pokopa, kao habit navodi odjeća rečenoga trećeg reda. Primjerice: *Helena uxor Marci de Tragurio: Volo corpus meum tumulatur apud Sanctum Iohannem a Templo in dictum habitum pizzocare Carmelitanum* (ASVe, NT, b. 675, br. 321, 5. IV. 1531.); *Simona da Spalato moier Niccolò de Antonio di Curzola: Voio quando moriro esser vestita del habito de pizzocara de Santa Maria de Carmine* (NT, b. 677, br. 903, 21. II. 1551.); *Osana uxor Vlatico Cossazza fu del Zuanne: ... sepelire in habito della Madonna dei Carmini* (NT, b. 288, br. 481, 14. I. 1611.); *Catarina fia Zorzi da Cattaro: Voglio esser sepolta in San Cassian in habito della Madonna del Carmine* (NT, b. 288, br. 179, 28. IV. 1621.).

supruga barkariola Ivana iz Krka (*sepelire in vesta del ordine dei Carmini in chiesa dei Carmini con 20 pizzoccare del detto ordine*).¹⁴

Nekoliko se legata odnosi isključivo na mjesta sahrane, bez spominjanja drugih odredaba koje se odnose na posljednji ispraćaj pokojnice/pokojnika te također ne sadrže podatak o novčanoj darovnici samostana ili crkve Gospe Karmelske. Takav su primjer oporuke Katarine, supruga Hvaranina Nikole (*sepelire apud Santam Mariam Carmelitarum*) radnika u škveru (*squerariol*) Marka Ivanova s Brača (*Il corpo mio voglio sia sepolto alli Carmini*), Jakova pokojnoga Bartola s Brača, zanimanjem također škveranina (*Il corpo sia sepolto nella chiesa di Carmini*), Rada pokojnoga Marina iz Kotora (*Il corpo mio sia sepolto alla in le arche de la Scuola di Carmeni*) te Zadranske Perine pokojnoga Matije, supruga Šimuna barkariola, podrijetlom također iz Zadra (... *sepulta nel monasterio de Santa Maria di Carmini*).¹⁵

U nastavku raščlambe odnosa i povezanosti iseljenih Hrvata s crkvom, samostanom i bratovštinom Gospe Karmelske u Mlecima osvrnut ćemo se na primjere darovnica rečenim crkvenim ustanovama kao i na odredbe koje se odnose na imenovanje pripadnika toga reda izvršiteljima ili svjedocima prilikom sastavljanja iskaza posljednje volje ovdje analizirane skupine iseljenika. Prvi je primjer oporuka senjske iseljenice Margarete Bartolove, u posljednjim godinama svoga života štićenice hospotala bratovštine Gospe Karmelske. Iskazujući želju da osoba njezina najvećeg povjerenja u svojstvu izvršitelja oporuke bude (izrijekom neimenovan) predstojnik samostana Gospe Karmelske, oporučiteljica istom samostanu dariva pet dukata. Posvjedočenje o očito bliskoj povezanosti sa svetištem Gospe Karmelske su i svjedoci prilikom sastavljanja i potpisivanja oporuke, a to su fra Zuanne i fra Metteo Spaono.¹⁶ Nadalje, u sažetoj oporuci Marije pokojnoga Matije iz Senja, uz kratko spominjanje drugih mletačkih crkvenih ustanova, bilježi se i crkva Gospe Karmelske, kojoj se dariva *unum tabularium*.¹⁷ Stanovnik župe San Basilio u predjelu Dorsoduro bio je Josip iz Krka, plovnik u istoimenoj župi. Iako u oporuci nije pojašnjeno mjesto njegova posljednjeg počivališta, povezanost s mletačkim karmelićanima iskazana je kroz legat kojim tamošnjoj trećoretkinji Leonardi dariva sav ostatak svoje, prema sadržaju oporuke ipak skromne imovine.¹⁸ Jedan od najimućnijih hrvatskih oporučitelja koji su se legatima prisjećali svetišta Gospe Karmelske zasigurno je bio također krčki iseljenik Grgur Petrović pokojnoga Ivana. Obdarujući nemalim novčanim iznosima brojne mletačke crkvene ustanove, Grgur pretežit dio svoje imovine (800 dukata) namjenjuje samostanu San Giuseppe u predjelu Castello, a manju svotu (15 dukata) dariva samostanu Gospe Karmelske, uz uvjet da se ondje u spomen i za spas njegove duše redovito održavaju mise.¹⁹

Naposljetku, u završnom dijelu ovoga rada pobliže ćemo razmotriti oporuke u kojima su iseljeni Hrvati na više načina bilježili svoju povezanost sa svetištem Gospe Karmelske. Prva takva oporuka datirana je u 1551. godinu, a riječ je o oporučiteljici s. Katarini Spli-

¹⁴ ASVe, NT, b. 208, br. 173, 13. IX. 1526.; NT, b. 1018, br. 425, 26. X. 1546.

¹⁵ ASVe, NT, b. 875, br. 188, 10. VIII. 1488.; NT, b. 88, br. 116, 3. IX. 1539.; NT, b. 654, br. 356, 27. V. 1547.; NT, b. 655, br. 630, 10. XI. 1550.; NT, b. 655, br. 612, 1. XII. 1555.

¹⁶ ASVe, NT, b. 825, br. 196, 31. X. 1485.

¹⁷ ASVe, NT, b. 960, br. 533, 7. IV. 1513.

¹⁸ ASVe, NT, b. 684, br. 954, 14. III. 1591.

¹⁹ ASVe, NT, b. 841, br. 378, 9. VI. 1603.

ćanki pokojnoga Vuksana, trećoretkinji u *casa delle pizzochare di Carmini* u župi San Barnaba. Izvršiteljicama svoje posljednje volje s. Katarina imenuje pripadnice trećeg reda, kojem je i sama pripadala, a to su s. Laura i s. Isabetta de Cha Dosio, s. Giulia Marina, Isabetta Marina (sestra prethodne) i s. Catarina Novella. Samostanu Gospe Karmelske, u kojem želi biti sahranjena, oporučiteljica namjenjuje za mise zadušnice jedan dukat, a svu svoju, čini se skromnu imovinu, u cijelosti dariva šticienicama hospotala u kojem obitava. U završnom dijelu oporuke kao svjedoci također se bilježe pripadnici karmelićanskog reda, a to su *fra Albertus Vicentinus prior monasterii Sante Marie Carmelitanorum et fra Albertus Rubeus Cilicianus de monasterio Carmelitanorum*.²⁰ Pokop u crkvi Gospe Karmelske određuje i iseljeni Zadranin, barkariol Šimun pokojnoga Martina. Uz želju da njegovom posljednjem ispraćaju nazoče mladi šticienici, odnosno najvjerojatnije nahočad (*putti*) povezani s crkvom i samostanom Gospe Karmelske, Šimun istom samostanu poklanja jedan dukat svoje, prema uvidu u sadržaj, vrlo skromne imovine.²¹ Slijedi oporuka još jedne trećoretkinje karmelićanskog reda, a riječ je o Elizabeti pokojnoga Jurja s Cresa. Iskazujući želju da mjesto njezina pokopa bude *chiesa alli Carmini*, uz pratnju pripadnika Kaptola crkve San Barnaba, oporučiteljica, koja očito nije imala bližih članova obitelji, ostatak svoje imovine dariva fra Aurisijanu, kojeg smatra svojim duhovnim ocem.²² Noliko se odredaba usko povezanih sa svetištem Gospe Karmelske bilježi u oporuci Hvaranke Lucije pokojnoga Bartola, udovice kovača Anzola iz Brescije. Kao i brojne njezine sunarodnjakinje, i Lucija od oporučitelja traži da njezini posmrtni ostatci budu sahranjeni u crkvi Gospe Karmelske te da tijelo bude odjeveno u habit karmelićanskog reda i ispraćeno od tamošnjih trećoretkinja, kojima je vjerojatno i sama pripadala.²³ Naposljetku, završna oporuka koja sadrži nešto više navoda usko povezanih sa svetištem Gospe Karmelske u gradu na lagunama odnosi se na Zadranku Antoniju Maganić pokojnoga Vicka i napisana je 1626. godine. Iako izravno ne iskazuje želju za pokopom u crkvenim i samostanskim grobnicama Gospe Karmelske, Antonija za troškove svoje grobnice dariva deset dukata, a istu svotu ostavlja i za voštanice koje će se uporabiti na dan njezina pokopa. Jednu prostirku dariva rečenoj crkvi, a uz želju da *in suo beneficio* bude izložena ispred glavnog oltara. Uz navedeno, Antonija crkvi Gospe Karmelske dariva i nemalih 40 dukata koji će se ponajprije utrošiti za služenje zadušnica u spomen na njezinu dušu.²⁴

Zaključak

Istraživanje povijesti iseljavanja i djelovanja Hrvata u Mlecima tijekom dugog niza stoljeća dominacije Serenissime nad pretežitim dijelom istočnojadranske obale zadatak je u sklopu kojeg neizostavnu sastavnicu čini razmatranje njihova vjerskog života i oblika iskazivanja religioznosti. Hrvati u Mlecima činili su sastavni dio pretežito katoličke zajednice, ne razlikujući se po svom vjerskom životu od drugih onodobnih žitelja svoje nove

²⁰ ASVe, NT, b. 252, br. 48, 23. XII. 1551.

²¹ ASVe, NT, b. 656, br. 648, 1. XII. 1555.

²² ASVe, NT, b. 683, br. 668, 3. XI. 1580.

²³ ASVe, NT, b. 324, b. 441, 15. VII. 1602.

²⁴ ASVe, NT, b. 402, br. 42, 1. VII. 1626.

domovine. Njihove oporuke – najrječitije posvjedočenje životnog svakodnevlja (kako u obiteljskim i prijateljskim odnosima tako i u vjerskom životu) – prepune su konkretnih podataka koji kazuju o odnosima s tamošnjim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i duhovnim osobama. U ovom prilogu je kao sastavnica njihova vjerskog života odabran njihov odnos prema crkvi, samostanu i bratovštini Gospe Karmelske, jedne od najuglednijih crkvenih ustanova grada na lagunama od kasnoga srednjeg vijeka pa sve do suvremenog doba. Ta se sastavnica iz života ovdje odabrane skupine (nešto manje od 30 oporučnih spisa) iskazivala kroz konkretne legate, odnosno oporučne želje koje se odnose na pokop u rečenom svetištu, služenje misa zadušnica, pratnju i habit pri posljednjem ispraćaju, ali i kroz konkretne ljudske odnose s tamošnjim pripadnicima karmelićanskog reda i trećoretkinjama koje su ondje imale svoje sjedište. Većina ovdje analiziranih oporuka pripadale su iseljenicima s područja Dalmacije i Boke kotorske te u manjem broju primjera iz Bosne i iz sjevernog dijela Hrvatske (Senj). Zanimanjima, koja nisu bila redovito iskazivana, najčešće se bilježe kao obrtnici, pomorci, ali i kao kućna posluga i duhovne osobe. Prema spolu najčešće je riječ o ženama koje su, i u primjerima legata koje se odnose na druge mletačke crkvene ustanove i u odnosu na muški dio iseljeničtva, imale intenzivnije izraženu vjersku sastavnicu u njihovu životnom svakodnevju.

Sveukupno možemo zaključiti kako je ovdje obrađena problematska tema sastavni dio povijesti hrvatske zajednice u Mlecima koja posvjedočuje o snažnoj integriranosti iseljenika od sjevera Hrvatske do Boke kotorske u mletački vjerski život i svakodnevnicu. Stoga je ovaj rad, nastao poglavito u cilju naglašavanja pobožnosti uglednoga mletačkog svetišta Gospe Karmelske, težio predstaviti i kontekstualizirati širi problematski sklop vjerskih prožimanja i uzdarivanja između dviju susjednih jadranskih obala. Primjer odnosa sa svetištem Gospe Karmelske, za koji vjerujemo da će se u skorijoj budućnosti istražiti i neke nove poveznice s iseljenim Hrvatima, vjerujem da je prinos više obrađivanju te problematike.

SUMMARY

CROATIAN EMIGRANTS AND VENETIAN SHRINE OF OUR LADY OF MOUNT CARMEL: FOLLOWING THE TRAILS OF LAST WILLS (15th – 17th CENTURIES)

This article is the result of a long-term research of certain aspects of the history of the Croatian community in Venice in the period between the fifteenth and eighteenth centuries. The author focuses on the Croatian emigrants in Venice, who in their wills mention the church, monastery, and fraternity of Our Lady of Mount Carmel, which for centuries was one of the most prominent church institutions in Venice. The research is based on archival sources (notarial wills) kept in the State Archives of Venice, covering the period from the 1460s to the 1660s. In the introductory part of the article, the author presents general information about the shrine of Our Lady of Mount Carmel, a description of the research and its time frame, as well as the origin, occupations and places of residence of the analyzed Croatian emigrants. The central part of the article is an analysis of the testamentary legacies of Croatian emigrants on the choice of burial place in the shrine of Our Lady of Mount Carmel, together with the specifications of their final funeral (dress, number of Holy Masses, escort), as well as testamentary legacies of the church and monastery. Furthermore, the author briefly explores the relationship between Croatian testators and the clergy who was closely associated with the shrine of Our Lady of Mount Carmel (monks and members of the Third Order who are mentioned as executors or witnesses of the last will). The main goal of the article is to discover a lesser known, but still important segment of everyday life of Croats in Venice. Finally, this topic reveals that exploring the relationship between Croats and Venetians is an important part of understanding the common history and permeation between the two Adriatic coasts.

KEY WORDS: Venice, shrine of Our Lady of Mount Carmel, migrations, Croatian emigrants, ecclesiastical history, history of 15th – 17th centuries

Sl. 1. Francesco Zucchiž, Gravira crkve Gospe Karmelske (18. stoljeće). S lijeve strane bočno prikazana je fasada sjedišta istoimene bratovštine.

Sl. 2. Unutrašnjost crkve Gospe Karmelske

Sl. 3. Andrea Meldolla, *Poklonstvo pastira*, 16. stoljeće (crkva Gospe Karmelske)

Sl. 4. Fasada sjedišta Velike bratovštine Gospe Karmelske